

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Բեյկենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՋԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԿԱՐՉԱՊԵՏ ԱԴՆԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
«ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑՈՒՄԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ 251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՏՈՒԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

Хабидуллина Элмира *
 ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ
 ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО
 ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա
 ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՏ
 ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
 ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon
 SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC
 SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ
 ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ
 ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
 ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ
 ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՄՄԱԴ ԱԼԻ ԶԱՄԱԼՁԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-Ը
 ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԻ և 20-Ը ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ
 ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Զարուհի
 ԹՅՈՒՐԲԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ
 ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ.....* 403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....* 420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ..... 431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.).....* 441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ..... 450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД.....* 457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES..... 472-486

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՀԱԼԻԴԵ
ԷԴԻՓ ԱԴԵՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ՝

Բանալի բաներ՝ Հալիդե Էդիփ, հայկական հարց, հուշեր, հայ որբեր, կոտորածներ

Թուրք հայտնի ֆեմինիստուհի-գրող, պանթուրքիզմի ջատագով քաղաքական ու հասարակական գործիչ Հալիդե Էդիփի (1884-1964 թթ.) մինչհանրապետական շրջանի գործունեությունն ամփոփված է 1926 թ. տպագրված «Հալիդե Էդիփի հուշեր»² և 1928 թ. տպագրված «Թուրքական փորձառություն. տարբերվելու արվեստը»³ գրքերում: Գրողն իր կյանքի պատմության համայնապատկերում ներկայացնում է XX դարասկզբի Օսմանյան Թուրքիան իր բազմաթիվ խնդիրներով, կայսրության անկման ու հանրապետության հռչակման պատմությունը: Թուրք գրող, գրականագետ Սելիմ Իլերիի խոսքով Հ. Էդիփի հուշերն արժեքավոր են նորագույն շրջանի թուրքական պատմության ոգին ընկալելու տեսանկյունից⁴:

Ի սկզբանե անզլերեն գրված հուշերը թուրքերենով շրջանառության մեջ են դրվել 1960-ականների սկզբին: Ընդ որում,

---

* Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, ր.գ.թ., Էլ.փոստ՝ nairapoghosyan@ysu.am

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՆ գիտության պետական կոմիտեի տրամադրած ֆինանսավորմամբ՝ 15T-6A319 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, NY, 1926.

³ *The Turkish Ordeal, Being The Further Memoirs Of Halide Edib*, NY, 1928.

⁴ <https://www.pingudumuzayede.com/urun/416065/halide-edib-adivar-in>, մուսք՝ 06.01.2018թ.

«Թուրքական փորձառության» թուրքերեն տարբերակի առաջաբանում հեղինակը, շեշտելով, որ այն անգլերենից թարգմանությունն չէ, այլ նույն իրադարձությունները ներկայացնող առանձին ստեղծագործություն, անդրադառնում է անգլերեն և թուրքերեն տարբերակներում թուրք-հունական հարաբերությունների գնահատականների տարբերությանը. «Թուրքական փորձառություն. տարբերվելու արվեստը» գիրքը 20 տարի առաջ Անգլիայում գրելիս ողբերգություններին առավել մեծ տեղ եմ հատկացրել: Գրքի թուրքերեն տարբերակում ճիշտ եմ համարել կարճ անդրադառնալ թե՛ մեր, թե՛ նրանց արածներին, քանի որ հավատում եմ, որ Մերձավոր Արևելքում խաղաղության ու բարօրության գրավականը թուրքերի ու հույների բարեկամությունն է»⁵: Մի շարք թուրք վերլուծաբաններ, սակայն, հակված են կարծել, որ 1960 թ. մայիսի 27-ի հեղաշրջումից 2-3 տարի անց տպագրված հուշերն էլ են «հեղաշրջվել», և հեղինակը պարտադրված է եղել որոշ իրադարձություններ ներկայացնել ժամանակի իշխանություններին ձեռնտու լույսի ներքո⁶: Թեև Հ. Էդիփի հուշերի անգլերեն և թուրքերեն տարբերակներում առկա «հայկական» անդրադարձներում էլ որոշ տարբերություններ կան⁷, սակայն պետք է փաստել, որ Էդիփի հուշերի անգլերեն տարբերակն ինքնին բնավ հայանպաստ դիրքերից չի գրված: Բավական է շեշտել, որ գրողն անկախ Հայաստանը համարում է

⁵ Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 2016, s. 12.

⁶ Doğan İ. A., H. Edip'in Kitabında Farklı M. Kemal-1, 12.02.2011, <https://www.habervaktim.com/yazar/34010/h-edipin-kitabinda-farkli-m-kemal-1.html>, մուտք՝ 15.05.2017

⁷ Սույն հոդվածում օգտվել ենք հուշերի թե՛ անգլերեն, թե՛ թուրքերեն տարբերակներից: Տեքստում հղումները տրված են անգլերեն գրքի թվայնացված տարբերակի հիման վրա: Թուրքերեն տարբերակի էջերը նշված են միայն տարբերությունների կամ անհամապատասխանությունների դեպքում:

«մեծ տերությունների ստեղծած միֆ»: Հայերի՝ Թուրքիայի արևելքում պետություն ունենալու գաղափարը պանթուրքիստների մղձավանջն էր, ուստի պատահական չէ, որ Հալիդե Էդիվը երկու գրքերում էլ խոսում է դրանից խուսափելու ճանապարհների մասին: Ոչ միայն Հայաստանն, այլ առհասարակ հայերն ու նաև հույներն են ըստ Էդիվի, Թուրքիայի առջև ծառայած բազմաթիվ խնդիրների պատճառը: Հեղինակը հայկական գործոնով է պայմանավորում նույնիսկ Առաջին համաշխարհայինի ավարտին՝ Ստամբուլում գտնվող դաշնակիցների զինվորների կիսարհամարհական, այսպես կոչված «օրինտալիստական» մոտեցումը թուրքերի նկատմամբ. «Դաշնակիցների, հատկապես անգլիացիների, հայ ու հույն թարգմանիչներն ու օգնականներն մեծապես ազդել են նրանց վրա, թուրքերի դեմ տրամադրել: ...այս բանակները թուրքերին նայում են հայի ու հույնի աչքերով, ինչն ամենից վիրավորականն է հասարակ մարդկանց համար», - գրում է Էդիվը⁸: Ավելին, նա հայերին համարում է Ստամբուլի «օկուպացման» ամենագործուն մասնակիցներ. «Անգլիացի ոստիկաններն ու հայերը բոլոր նավերն ու նավահանգիստները վերցրել են իրենց վերահսկողության տակ»⁹: Հեղինակը պնդում է նաև, որ անգլիացիների հրահրմամբ հայերն ու մյուս ոչ մուսուլմանները լարում էին քաղաքի մթնոլորտը. «...Տեներում աղքատ քրիստոնյաների թաղերում ու թուրքերի աղքատ թաղամասերում լարումն ավելացավ: Ազգամիջյան ատելությունը գնալով սաստկանում էր: Գործը հասավ նրան, որ քրիստոնյա երեխաները թուրքական թաղամասերից, թուրք երեխաններն էլ քրիստոնյա թաղամասերից չէին կարողանում առանց իրար ծեծելու անցնել»¹⁰:

⁸ Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 5.

⁹ Halide Edib, *The Turkish Ordeal*, p. 28.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 23:

Հալիդե Էդիփի հուշերում հետևողականորեն ձևավորվում է մարդասպան հայի կերպարը: Առաջին համաշխարհային տարիներին, դրան նախորդած ու հաջորդած տարիներին հայերի կողմից իրականացված «զանգվածային սպանությունների» մասին անհիմն և չփաստարկված պնդումներին զուգահեռ հեղինակը փորձում է նաև անձնական փորձառության մեկ-երկու դրվագ ներկայացնել: 1920 թ. Ստամբուլից Անկարա ճամփորդությունը նկարագրելիս Հ. Էդիփն անդրադառնում է Ադափազարի ճանապարհին մի հայի հետ տեղի ունեցած հանդիպմանը. «...հայկական գյուղի կողքով անցնելիս տեսանք, որ մի մարդ սարսափահար մեզ է նայում: Կապիտան Արսլանը հարցրեց, թե ով է: Նա էլ պատասխանեց, որ անունը Արթին է, Էրմիշե գյուղում ենք: Քանի որ այդ մարդը կարող էր քրիստոնյա հայերի «չեթենների» կողմից ուղարկված խուզարկու լինել, Արսլանը «հային ատելությամբ լի, բայց նրբահաճո ձայնով ասաց. «Տեղիցդ մի ժամ չես շարժվելու»: Նա էլ պատասխանեց. «Լավ, աղա»¹¹: Իր խոսքերով «ահաբեկիչ» հայի նման հնազանդության պատճառների մասին հեղինակը չի խոսում, ավելին չի էլ անդրադառնում, օրինակ, մի քանի ձիավոր տեսնելուց սարսափահար լինելու հանգամանքին: Պետք է նշել, որ ի տարբերություն այլ օսմանյան գործիչների Հալիդե Էդիփն իր հուշերում գրեթե չի անդրադառնում Օսմանյան կայսրությունում հայերի դերին կամ գործունեությանը: Թուրքիայում ոչ մուսուլմանների գոյության փաստն արտացոլվում է սոսկ հեղինակի մանկության տարիների հուշ դարձած հայ ու հույն հարևանների, աղախիներին, ամերիկյան քոլեջի համադասարանցիների կերպարներով՝ ընդ որում հիմնականում

¹¹ Նույն տեղում, էջ 47:

բացասական կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել կիսաարհամարհական: Այսպես է Էդիփը նկարագրում հայուհի համադասարանցուն. «...Ինձնից ենթադրաբար տարիքով մեծ, խիզախ, անգրագետ անատոլիացի, ով հերոսաբար պայքարում էր անգլերենի դեմ: Վատ արտասանության պատճառով այլ աղջիկների ծաղրական մոտեցումը ստիպեց ինձ ի սկզբանե խղճալ նրան: Նա մոլի բողոքական էր, շատ էր անհանգստանում իմ հոգու համար և ուզում էր ինձ հավատափոխ անել»¹²: Թուրքերին հավատափոխ անելու ձգտման մասին առաջին հայացքից անմեղ այս նկատառումը հուշերի պատումի հետագա ընթացքում դառնում է նաև հայերի իսլամացումներն արդարացնող փաստարկ:

Հայերի մասին դրական, ավելի ճիշտ, չեզոք արձագանք կարելի է համարել այն, որ 1909 թ. որդիների հետ Եգիպտոս փախչելով Հալիդե Էդիփը հյուրընկալվում է իր պոլսահայ ծանոթ հայ պրոֆեսորի նույնպես հայ ընկերների մոտ. «Շնորհքյանը, մի հայ, ում ազգանունը լավ եմ հիշում, կայսրության բոլոր ժողովուրդների համար կարևորվող Թանգիմաթյան շրջանի ջենթլմենին վայել նրբաճ պահվածք ուներ: Նա լքել էր Թուրքիան Աբդուլ Համիդի կառավարման ընթացքում հայկական անախորժությունների ժամանակ և այլևս չէր վերադարձել»¹³: Պետք է նաև նշել, որ սա 1894-1896 թթ. հայկական կոտորածների միակ հպանցիկ հիշատակումն է Էդիփի հուշերում:

Փորձելով ամփոփել հայի կերպարի շուրջ Հ. Էդիփի գնահատականները՝ նշենք, որ Օսմանյան Թուրքիայի նշանավոր հայերից նա առանձնացնում է միայն Հակոբ Վարդոլյանին. «Գյուլլու Ագոփ անունով տաղանդավոր հայ դերասանն իր թատերախմբով, ֆրանսերեն պիեսները տեղական պահանջներին համապատասխանեցնելով, իսկապես Թուրքիայում հիմնադրեց

¹² Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 196.

¹³ Նույն տեղում, էջ 289:

ռոմանտիկ թատրոնի ուղղությունը»¹⁴: Անշուշտ, թուրք կին-գրողի կյանքում ամենակարևոր հայր Կոմիտաս վարդապետն է, ում կերպարն առանձնահատուկ տեղ ունի նրա հուշերում¹⁵: Հարկ է նշել նաև, որ խոսելով Կոմիտասին տեղահանությունից գերծ պահելու հարցում իր ամուսնու ակտիվ մասնակցության մասին՝ Հ. Էդիփը բացարձակապես չի անդրադառնում օսմանյան խորհրդարանի հայ պատգամավորների կամ մտավորականների ճակատագրերին:

Առհասարակ երիտթուրքերի իշխանության օրոք տեղի ունեցած կոտորածների մասին խոսելիս՝ Հալիդե Էդիփն առաջ է քաշում երկուստեք մեղավորության թեզը, որն էլ հետագայում կարմիր թելի պես անցնում է ամբողջ տեքստով. «Ես գիտեմ....,- գրում է նա,- Երբեք չեք պատկերացնի, ես ինչ գիտեմ: Ես տեսել եմ, ես միջով եմ անցել, ցավող սրտերով լի երկիր և տառապյալ հիշողություններ, և ես ապրել եմ մի ժամանակ, երբ քաղաքական գործիչները խաղում էին այս մարդկային սրտերով ինչպես սովորական խաղամուղները՝ իրենց քարտերով»¹⁶: Ավելին, Հալիդե Էդիփը նույնիսկ պնդում է, որ երիտթուրքերի քաղաքականությունը մեծապես կրել է Հայ հեղափոխական դաշնակցության ազդեցությունը. «Իրականում իթթիհադականների ակտիվ և կենսական տարրերը մեծապես կրել էին դաշնակների ու մակեդոնացիների նեղ և ինչ-որ չափով դաժան սկզբունքների ազդեցությունը: Այդ նույն ոգով էին ներշնչվում հայերը, որ սպանում էին թուրքերին արևելյան

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 123:

¹⁵ Հալիդե Էդիփի Կոմիտասին վերաբերող հուշերը մանրամասն տե՛ս Ավագյան Ա., Կոմիտաս վարդապետը Հալիդե Էդիփի հուշագրության մեջ, Արևելագիտության հարցեր, հ.13, Երևան, 2017, էջ 332-347:

¹⁶ Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 375.

Անատոլիայում և Ադանայում, թուրքերը, որ կոտորում էին հայերին նույն շրջաններում, բուլղարացիները, որ կոտորում են թուրքերին Բալկաններում»¹⁷:

Հեղինակը չի ժխտում հայերի զանգվածային ոչնչացումը պատերազմի տարիներին, ավելին նշում է դրա դեմ իր ունեցած ելույթների (սակայն զարմանալիորեն որևէ ելույթի տեսքտ չի ներառում շարադրանքում) և իր բարեկամ Թալեաթ փաշայի հետ այս հարցի շուրջ ունեցած հակասությունների մասին. «...Ես լավ հիշում եմ, որ մի օր նա, լիովին կորցնելով համբերությունը, ասաց խիստ տոնով «Տեսեք, Հալիդե հանըմ, իմ սիրտը ձեր սրտի չափ բարի է, և այն ստիպում է ինձ արթուն մնալ մարդկային տառապանքի մտքերից: Բայց դա անձնական խնդիր է, ես այստեղ՝ երկրագնդի վրա եմ, որպեսզի մտածեմ իմ ժողովրդի, այլ ոչ իմ զգացմունքների մասին: Եթե մակեդոնացի կամ հայ առաջնորդը հնարավորություն ունենա, նա երբեք այն բաց չի թողնի: Բալկանյան պատերազմի ընթացքում հավասար քանակով թուրքեր և մուսուլմաններ են սպանվել, սակայն աշխարհը պահպանում է հանցավոր լռություն: Ես կարծում եմ, որ քանի դեռ ազգը հետևում է իր անձնական շահերին ու հաջողում, աշխարհը հիանում է նրանով ու բարոյական համարում»¹⁸: Միննույն ժամանակ Հալիդե Էդիփը շեշտում է, որ երբ իր իբր հայամետ ելույթներից հետո որոշ երիտթուրքեր պահանջել են պատժել նրան, Թալեաթը մեծահոգաբար ասել է. «Նա ծառայում է երկրին այնպես, ինչպես հավատում է: Թող խոսի, ինչ կուզի, նա անկեղծ է»¹⁹: Թալեաթի հետ Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող խոսակցությունը ներկայացնող պարբերությունն ավարտվում է հետևյալ նախադասությամբ. «1922 թ. նա սպանվեց Բեռլինում

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 266:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 387:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 388:

հայի կողմից»²⁰, որը թեև հստակ մեկնաբանություն չի պարունակում, բայց գրքի համատեքստում հակահայ նրբերանգ ունի: Հատկանշական է, որ այս հատվածը լիովին բացակայում է գրքի թուրքական տարբերակում: Դրա փոխարեն հեղինակը սահմանափակվում է. «պատերազմին միշտ դեմ եմ, եթե ժողովրդի ու պետության ապագան սպառնալիքի տակ չէ»²¹ արտահայտությամբ: Շեշտելով, որ «տառապանքը չունի ոչ ռասա, ոչ սեռ ու դասակարգ...»²²՝ Հալիդե Էդիփն այնուամենայնիվ պնդում է, որ հայերն իրենք են սաղրել կոտորածը. «...Կային խոսակցություններ հայերի տեղահանությունների և դրա արյունոտ հետևանքների մասին: Ասում են, որ հայերը վառել են թուրքական գյուղեր և սպանել թուրքերին...Յուրաքանչյուր թուրք խորապես գիտակցում էր, որ Թուրքիան վտանգի մեջ է: Մարդիկ բնականաբար զգում էին, որ հայկական հեղափոխական կենտրոններն օգտագործվում են որպես ռազմավարական կետեր դաշնակիցների կողմից հակաթուրքական քաղաքականության տարածման համար: Բացի այդ, կար տնտեսական բաղադրիչ. սա հայերի տնտեսական գերակայության վերջն էր, որ բացում էր շուկաները թուրքերի ու գերմանացիների համար»²³:

Այսպիսով, մի պարբերության մեջ հեղինակն ակամայից անդրադառնում է ցեղասպանությանը վերաբերող երեք կարևոր բաղադրիչի: Նախ մեր օրերում դասական համարվող թուրքական ժխտողականությանը հետևելով՝ փորձում է թուրքերի իրականացրած կոտորածի մեղքը բարդել հայերի վրա: Մրա հետ մեկտեղ նշում է, որ առևտրում և արհեստներում գերակա դիրքեր

²⁰ Նույն տեղում, էջ 387:

²¹ Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 86.

²² Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 414.

²³ Նույն տեղում, էջ 386:

ունեցող հայերի ոչնչացումը ձեռնտու էր թուրքերին, ավելին՝ տողատակում ընդգծում գերմանացիների տեղեկացվածությունն ու լռելայն համաձայնությունը: Կոտորածների կազմակերպման հարցում հայերի ակտիվ «մասնակցության» մասին հեղինակը խոսում է նաև 1909 թ. Ադանայի կոտորածի համատեքստում. «... գաղտնիքներով լի է Ադանայում հայերի կոտորածը: Թվում է, որ Կոստանդնուպոլսում երիտթուրքերին սպանող ռեակցիոն թևն է Ադանայում կոտորում հայերին: Հայկական ու արտասահմանյան աղբյուրներն ասում են, որ ջարդերը կազմակերպել են անձամբ երիտթուրքերը: Բայց նրանք հազիվ թե այդ պահին կարողանային նման բան կազմակերպել, քանի որ ուժ չունեին ու իրենց կյանքի համար էին անհանգստանում: Պատճառներն ավելի խորն ու բարդ էին»²⁴: Ըստ Հալիդե Էդիփի, այս բարդ պատճառներից առաջինը հայերի՝ եվրոպացիների աչքում դժբախտ երևալու ձգտումն էր, ինչը պետք է օգներ անկախության ձեռքբերման ճանապարհին աջակցություն ստանալ²⁵: Ավելին, նշելով Ադանայի տարբեր թաղամասերում անհայտ անձնանց կողմից իրականացված սադրանքները՝ Հ. Էդիփը նախ շեշտում է, որ երիտթուրքերը հայերին թույլ էին տվել զինվել, ապա նշում, որ թուրքերն հիմնականում անգեն էին²⁶:

Այսպիսով Հալիդե Էդիփը միտում ունի քսաներորդ դարի սկզբին օսմանյան իշխանությունների կազմակերպած կոտորածները ներկայացնել որպես թուրք-հայկական բախումներ, որոնց մեղավորը հեղինակի կարծիքով հիմնականում հայերն էին: Այս գաղափարը բազմիցս շեշտվում է նաև հուշերի՝ Հալիդե Էդիփի որբանոցներում իրականացրած աշխատանքը ներկայացնող հատվածում: Պատերազմի տարիներին որբացած երեխաների՝

²⁴ Նույն տեղում, էջ 283:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 284:

ընթերցողների համար որոշակի հուզականություն ունեցող թեմայի շրջանակներում մարդասպան հայի կերպարի ներկայացումը քարոզչական տեսանկյունից հմուտ քայլ է: 1916 թ. ամռանը արաբական վիլայեթներ կատարած ճամփորդության կանգառներից մեկը Լիբանանում գործող Այինթուրա որբանոցում ապրող երեխաների վիճակը նկարագրելիս Հալիդե Էդիփը գրում է. «Իմացել էին, որ Ջեմալ փաշան գալու է մի քանի այցելուներով և ամեն ինչ կարգի էր բերվել, սակայն երեխաները տանջված, դժբախտ և աննկարագրելի հիվանդ տեսք ունեին: Թուրք, քուրդ և հայ երեխաներից ամեն մեկը մի անձնական ողբերգության կրող էր, ում ծնողերին սպանել էին իր բախտակիցների ծնողները, և այժմ բոլորը հավասարապես դժբախտ էին: Յուրաքանչյուր երեխա ուներ թուրքական կամ մուսուլմանական անուն»²⁷: «...Անատոլիայի՝ հայերի գոհ դարձած ծնողների երեխաներով լեցուն որբանոցներ վերցնում էին նաև հայ երեխաների ու իսլամացնում, ինչը սխալ էր»²⁸: Հայ երեխաների իսլամացման վերաբերյալ իր մտահոգությունները Հալիդե Էդիփը կիսում է Սիրիայում և Լիբանանում որբերի խնդրով ակտիվորեն զբաղվող Ջեմալ փաշայի հետ. «...Դուք հայերի նկատմամբ այնքան բարյացկամ եք եղել, ինչքան միայն հնարավոր էր լինել այս օրերում²⁹: Ինչո՞ւ եք թույլ տալիս նրանց հայկական անունները փոխել մուսուլմանականով: Մի օր պատմությունը դրա վրեժը կլուծի թուրքերի նոր սերդնից»: Ի պատասխան Ջեմալն ասում է. «Դուք իդեալիստ եք: Եվ բոլոր իդեալիստների պես իրականության զգացման պակաս ունեք: Մի՞ թե դուք կարծում եք, որ մի քանի հարյուր հայ տղա ու աղջիկ իսլամացնելով՝ ես իմ ազգի մասին եմ

²⁷ Նույն տեղում, էջ 428:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 12:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 428:

մտածում: Դուք տեսաք Դամասկոսում հայերի կողմից կառավարվող հայկական որբանոցները: Այնտեղ այլևս սենյակ չկա, այլևս գումար էլ չկա նոր հայկական որբանոց բացելու համար: Սա մուսուլմանական որբանոց է, ուր միայն մուսուլման որբերի մուտքն է արտոնված: Բայց ես ուղարկում եմ այստեղ ցանկացած թափառող անտուն երեխայի, ով հասնում է Սիրիա ողբերգության կիզակետից»³⁰: Ընդունելով երեխաներին փրկելու համար նրանց իսլամ պարտադրելու անհրաժեշտությունը՝ Հալիդե Էդիփը հարցնում է Ջեմալին պատերազմի ավարտից հետո երեխաների ճակատագրի մասին: Փաշան պատասխանում է. «Պատերազմից հետո նրանք կգնան հետ իրենց ժողովրդի մոտ: Ես հուսով եմ, որ ոչ մեկն այնքան փոքր չի, որ մոռանա իր ազգը»³¹, ապա շարունակում. «Եթե դուք տեսնենք նրանց դժբախտությունն ու տառապանքը, դուք կգնաք նրանց մոտ, և մի բոլոր էլ չեք մտածի նրանց անունների ու կրոնի մասին»³²: ...Ես վերցնում եմ մուսուլման որբերի հացը հայ երեխաներին պահելու համար»³³: Այս խոսքերը ստիպում են Հ. Էդիփին ընդունել Ջեմալի՝ որբանոցներում աշխատելու առաջարկը և փաստորեն ակտիվորեն լծվել հայ երեխաների իսլամացման գործին: Հուշերի տողատակերում ընթերցողը տեսնում է հայ, թուրք ու քուրդ երեխաների կրթության միջոցով աստիճանական ձուլման պատմությունը, որի ընթացքում հեղինակը չի մոռանում շեշտել հայ և մուսուլման երեխաների տարբերությունները. «Քուրդ երեխաները զարմանալու աստիճան ազնիվ, արդար և նվիրված են...նրանք չունեն թուրքերի ու հայերի ղեկավար կարողությունները: Թուրք երեխաներին ամենից հեշտն է

³⁰ Նույն տեղում, էջ 429:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում:

³³ Նույն տեղում, էջ 430:

կառավարել: Բացի այն, որ նրանք խիստ կանոնակարգված են, նրանք մեղմ են ու բարի, դպրոցի խաղարարարներն են: Երբ պետք է անձնագոհ աշխատել, միշտ կարելի է հույս դնել մեծ տարիքի թուրք տղաների վրա³⁴ ...Հայ երեխաները լավ երաժիշտ են: Նրանց փողային գործիքների համույթը դպրոցի հաճույքն ու հպարտությունն է: Հայ երեխաներն որոշ հատկանիշներով ավելի մոտ են թուրք երեխաներին, քան քրդերին, թեև ազգային ծագումով քրդերին առավել մոտ են»³⁵:

Որբանոցներում տեղերի սակավությունը շեշտելով՝ Հալիդե Էդիփը գրում է, որ «որոշ թուրք ընտանիքներ էլ հայ երեխաներին բարությունից ու խղճահարությունից դրդված ապաստան էին տալիս, սակայն նրանց իսլամացնելու նպատակ չունեին, քանի որ թուրքերը Արևմուտքի քրիստոնյաների միսիոներական բնագոյներով չեն ուղղորդվում»³⁶: Հուշերում մի քանի անգամ ևս ընդգծելով, որ Ամերիկյան օգնության միությունը բացառապես քրիստոնյա երեխաների է հավաքում, Հ. Էդիփը հակադրում է թուրքական իշխանությունների «մարդկային մտեցումները» արևմտյան հաշվենկատությանը: Մրա հետ մեկտեղ արդեն պատերազմի ավարտին հայ և մուսուլման երեխաներին ողջ մնացած բարեկամներին վերադարձնելու գործընթացի համատեքստում Հալիդե Էդիփը նշում է, որ հայերն էլ են իրենց ղեկավարության տակ գտնվող որբանոցներում թուրք երեխաներին հավաքում և որպես հայ գրանցում, ապա հոգատարությամբ, սպառնալիքներով հայաֆիկացնում են այդ երեխաներին³⁷: Թուրք երեխաների «հայաֆիկացման» վերաբերյալ

³⁴ Նույն տեղում, էջ 448:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 450:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 13:

³⁷ Նույն տեղում:

թեզն առաջ քաշելով՝ Հալիդե Էդիփը ևս մեկ անգամ փորձում է ընդգծել Առաջին համաշխարհայինի ընթացքում ու դրան հաջորդած տարիներին հայերի ու թուրքերի գործողությունների ընդհանրությունը: Ինչպես և կոտորածների կազմակերպման հարցում, երեխաների ազգափոխության, կրոնափոխության հարցում էլ գրողը երկու կողմերի միջև հավասարության նշան է դնում: Հեղինակն ուզում է ցույց տալ, որ աշխարհաքաղաքական բավական խառը, ոչ միանշանակ իրավիճակում կողմերից յուրաքանչյուրը սեփական շահերը պաշտպանելու համար կիրառել է գրեթե նույն գործիքակազմը: Ավելին, հուշերի պատումից կարելի է ենթադրել, թե հայերն իրենց «հակաթուրքական նախաձեռնություններով» ստիպել են թուրքերին պատասխան քայլեր ձեռնարկել: Հայերի տեղահանությանն ու երեխաների իսլամացմանը դեմ լինելու հեղինակի պնդումները ստեղծում են հուշերում տրված գնահատականների օբյեկտիվության պատրանք, սակայն իրականում դրանք թուրքական դասական քարոզչության ծիրում են գտնվում և կրկնվում են 1910-20-ական թվականներին անդրադարձող գրեթե բոլոր թուրք հասարակական-քաղաքական գործիչների նոթերում:

**THE ARMENIAN QUESTION IN THE MEMOIRS BY HALIDE
EDIB ADIVAR**

Poghosyan Naira
(Summary)

This paper is an attempt to shed light on the references to the Armenian subject in the memoirs by the Turkish feminist-writer, politician and public activist Halide Edib Adivar (1884 -1964). The Turkish writer who worked in orphanages of Syria and Lebanon put emphasis on the problem of Armenian orphans' Islamization and Turkification. Continuing Turkish policy of denial she also charged Armenians for assaulting on Turks and thus inciting massacres.

**АРМЯНСКИЙ ВОПРОС В МЕМУАРАХ ХАЛИДЕ ЭДИП
АДЫВАР**

Погосян Наира
(Резюме)

В статье сделана попытка представить обращения к армянской тематике в мемуарах известной турецкой феминистки, писательницы, общественного деятеля Халиде Эдип Адывар (1884 -1964 гг.). Работавшая в приютах Сирии и Ливана, писательница много места уделяет проблеме армянских детей-сирот, вопросу их тюркизации и исламизации. Продолжая турецкую политику отрицания, Х. Эдип обвиняет армян в нападении на турок и подстрекании резни.